

Marija Ristivojević¹

Institut za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

MUZIKA KAO NEMATERIJALNO KULTURNO NASLEĐE*

Apstrakt: Intenzivni kulturni kontakti i pokretljivost ljudi na globalnom nivou tokom poslednjih decenija uticali su na formiranje rasprostranjenog stava da globalizacija nepovoljno i neminovno utiče na opstanak lokalnih kulturnih identiteta. Stoga se i inicijative za zaštitu nematerijalnog kulturnog nasleđa mogu posmatrati u kontekstu isticanja važnosti prepoznavanja i očuvanja različitosti u svim kulturnim sferama. Kako muzika predstavlja jedno od sredstava komunikacije i identifikacije kako pojedinaca, tako i zajednica na različitim nivoima, namera mi je da u okvirima antropološke teorije sagledam aspekte na osnovu kojih muzika može biti prepoznata kao vid nematerijalne kulturne baštine.

Ključne reči: muzika, kulturni identiteti, autentičnost, kulturna komunikacija, nematerijalno kulturno nasleđe, antropologija

Uvod

Nematerijalno kulturno nasleđe predstavlja pojam koji sve više dobija na aktuelnosti kako u različitim naučnim disciplinama, tako i u javnom diskursu. U osnovi koncepta kulturnog nasleđa, bilo da je reč o materijalnoj ili nematerijalnoj baštini, leži pitanje odabira, prepoznavanja i reprezentacije određenih elemenata koji tvore jedinstvenu pojavu na osnovu koje zajednica uspostavlja svoj identitet, odnosno ističe svoju posebnost. Važno mesto u tom pogledu zauzima i pitanje perspektive iz koje se određeni element posmatra kao baština. Naime, predstave o tome da li bi nešto moglo biti posmatrano kao deo nematerijalnog kulturnog nasleđa ili ne zavisi od toga da li se o tome izjašnjavaju pripadnici same zajednice iz koje posmatrani element potiče, ili, pak, oni koji toj zajednici ne pripadaju, već je posmatraju "spolja". Predstave koje nastaju iz tako različitih perspektiva mogu da se preklapaju, ali i ne moraju.

¹ mristico@f.bg.ac.rs

Sama kategorija kulturnog nasleđa upućuje na različitost među kulturama. Ta različitost dalje ukazuje na to da svaka zajednica pretenduje da poseduje kulturne elemente koje percipira (i drugima predstavlja) kao autentične i na osnovu kojih se formira identitet same grupe, ali i uspostavlja odnos sa ostalim zajednicama.

Sve intenzivniji međukulturni kontakti, uticaji koji se šire putem medija (popularna kultura, odevanje, stil života i sl.) doveli su u pitanje opstajanje lokalnih autentičnosti. Naizgled, postalo je vrlo teško očuvati različitost u mnoštvu istih ili sličnih kulturnih uticaja. Samim tim je i pitanje očuvanja kulturne baštine dobilo na značaju. Polazeći od teze da se kulturni identiteti mogu posmatrati kao nematerijalno kulturno nasleđe (v. Žikić 2011, 7-25) namera mi je da ispitam da li muzika, kao neodvojivi deo svakodnevnog života, kao sredstvo komunikacije i identifikacije među ljudima, može biti prepoznata kao nematerijalna kulturna baština, na koji način je kao takvu možemo percipirati, te naposljetku šta se pod muzikom u tom smislu može podrazumevati.

Muzika u antropologiji

Proučavanje muzike u antropologiji zasniva se na traganju za značenjima koja nastaju u sadejstvu sa kulturnim kontekstom u okviru kojeg određena muzička forma nastaje i praktikuje se. Zadatak antropologa nije da muziku posmatra kao nezavisnu kategoriju niti da je vrednuje u estetskom smislu, već da pokuša da trasira, identifikuje, protumači muziku kao kulturnu formu, nje-no sadejstvo sa kulturnom sredinom u kojoj se muzika kreira, ali i praktikuje, te predstavama koje se o njoj u toj sredini razvijaju (v. Shepherd 2003, 70). Antropologija se, samim tim, ne bavi muzikom *per se*, već je radije posmatra kao vid kulturne ekspresije ili procesa kojim se kultura formira. Takvo viđenje koncepta muzike znači da je za antropološku analizu relevantnije ispitati načine na koje ljudi doživljavaju muziku, predstave koje o njoj stvaraju, te utvrditi značaj koji muzika ima u njihovim svakodnevnim životima. Uprkos tome što je muzika veoma prisutna u društvenom životu ljudi, ona ne znači isto svima, ne samo među pripadnicima različitih kulturnih zajednica, već i među onima u okviru iste. Nekome muzika može označavati zabavu i ispunjavati slobodno vreme, dok nekome drugom ona znači profesiju, životni poziv, nešto bez čega se ne može zamisliti dan. Sara Koen koja se bavi proučavanjem popularne muzike iz antropološke perspektive ukazuje na stav Sajmona Frita koji smatra da bi etnografsko bavljenje muzikom zapravo značilo posmatranje muzike kao društvene prakse i svojevrsnog procesa (Cohen 1993, 123). Nešto sličnog mišljenja su i autori Konel i Gibson koji smatraju da bi muziku trebalo sagledati kao muzičke prakse koje predstavljaju čitave konstelacije društvenih upotreba i značenja koje mogu biti interpretirane na mnogo različitih nivoa (Connell and Gibson 2004, 3). Pomenuta viđenja ukazuju na tendenciju da se muzika

ne posmatra kao neka utvrđena kategorija, čija su značenja nepromenljiva, već da se ona mora postaviti i sagledati u određenom sociokulturnom kontekstu, kroz višeglasje značenja koja joj se svakodnevno pridaju.

Antropološka interesovanja za muziku idu u pravcu spoznaje mere i načina na koji muzika utiče na oblikovanje pojedinaca i grupa, odnosno na formiranje različitih nivoa kulturnih identiteta, bilo da su oni individualni, kolektivni, nacionalni, lokalni ili globalni. Na primer, muzika može uticati na formiranje i ispoljavanje ličnog identiteta kroz isticanje afiniteta ka određenoj vrsti muzike. Isto tako, ono što se smatra tradicionalnim muzičkim izrazom trebalo bi da označava i prezentuje kulturni identitet određene zajednice. To može biti muzika određenog kraja (npr. muzika Šumadije), muzika neke etničke grupe ili čak šireg područja (muzika Balkana, muzika Istoka).

Muzika kao vid nematerijalne kulturne baštine

Uneskova *Konvencija o zaštiti nematerijalnog kulturnog nasleđa* koja je usvojena u Parizu 2003., a u Srbiji ratifikovana 2010. godine, kao nematerijalno kulturno nasleđe označava:

"prakse, prikaze, izraze, znanja, veštine, kao i instrumente, predmete, artefakte i kulturne prostore koji su s njima povezani – koje zajednice, grupe i u, pojedinim slučajevima, pojedinci, prepoznaju kao deo svog kulturnog nasleđa"².

Određenje poput ovog, kojim ću se i sama služiti u ovom radu, na jedan sveobuhvatan način prilazi problematici nematerijalnog kulturnog nasleđa budući da se njime označava širok dijapazon fenomena (prakse, znanja, kulturni prostori...) koji bi kao takvi mogli biti prepoznati. Kao što je Bojan Žikić primetio "kultura ne predstavlja, dakle, samo ono što ljudi rade, već i načine na koji misle o tome šta rade" (Žikić 2011, 8). Ključni pojam na koji bih ovde ukazala, a koji je i u samoj definiciji kulturnog nasleđa iskazan jeste koncept *prepoznavanja*. Naime, da bi neki fenomen, određena praksa ili veština bila prepoznata, a zatim i priključena na listu nematerijalnog kulturnog nasleđa, ona najpre kao takva mora biti doživljavana od strane pojedinaca, zajednice ili grupe. Takav vid prepoznavanja predstavlja pridavanje određenog značaja posmatranom fenomenu, ali i građenje sopstvenog identiteta kroz taj fenomen. Identifikacija, bilo da se odvija na individualnom, grupnom, etničkom, kulturnom nivou, u osnovi sadrži istu ključnu reč – autentičnost, koja bi se u tom smislu najjednostavnije mogla označiti kao skup karakteristika na osnovu kojih se uspostavlja podvojenost na relaciji "mi" – "drugi".

² Kompletan tekst *Konvencije* dostupan na: <http://nkns.rs/wp-content/uploads/2013/01/konvencija.pdf>. 10.12.2014.

Kako bi bilo moguće uspostaviti bilo kakvu vrstu granice, neophodno je pronaći elemente na osnovu kojih se granice kreiraju, odnosno ustanovljavaju kategorije "mi"/"drugi" sa svojim specifičnostima koje dovode do njihovih međusobnih razlika, ali i predstavljaju osnovu njihovog prepoznavanja kao takvih kategorija. Uspostavljanje granica na osnovu određenih kriterijuma dotiče i važno pitanje perspektive tj. pozicije iz koje se neka grupa posmatra. Moglo bi se postaviti pitanje da li je reč o samim pripadnicima tih grupa ili pak o onima koji ih posmatraju "spolja". Viđenja autentičnosti koja se na taj način dobijaju mogu biti ista, ali se ne moraju nužno podudarati. Miroslava Lukić-Krstanović smatra da se:

"distinkcija (...) rukovodi politikom identiteta, a distanca se određuje predstavom o identitetu, koja proističe iz intersubjektivnih odnosa sa elementima empatijskog zajedništva" (Lukić-Krstanović 2005, 192).

Svojevrsna identifikacija sa odabranim fenomenom polazi od individualnih predstava, a zatim ide ka predstavama koje dele pripadnici određene zajednice u užem i širem smislu. Poslužiću se primerom porodične slave kako bih ilustrovala ovu tvrdnju. Formiranje dela sopstvenog identiteta na primeru porodične slave bi se moglo iskazati kroz tvrdnju "ja slavim porodičnu slavu", što dalje implicira da ta osoba svoj stav i pogled na porodičnu slavu deli sa zajednicom u užem smislu "ja sam deo porodice koja slavi porodičnu slavu", a zatim i sa pripadnicima šire zajednice "ja sam deo pravoslavne hrišćanske zajednice na teritoriji Republike Srbije koja slavi porodičnu slavu"³. Napred navedene tvrdnje ukazuju na identifikovanje pojedinca kroz fenomen porodične slave, njegov odnos prema samom fenomenu, ali i prema užoj i široj zajednici. Slavljem slave pojedinac se povezuje sa širom zajednicom, ali takođe zajednica se na taj način reprezentuje kao posebna u odnosu na neke druge. Samim tim, procesi identifikacije koji se odvijaju na različitim nivoima kada je reč o određenom fenomenu koji se može posmatrati kao nematerijalno kulturno nasleđe, predstavljaju srž ove problematike.

Muzika kao sastavni deo svakodnevice uz pomoć kojeg se odvija ne samo identifikacija pojedinaca, već i čitavih grupa, širih ili užih, predstavlja značajan kulturni fenomen. Međutim, moglo bi se postaviti pitanje, koja značenja taj pojam može imati? I za koga? Na koji način se odvija identifikacija i kulturna komunikacija kada je muzika u pitanju? Muzika je pojam koji poseduje onoliko značenja koliko ima perspektiva iz koje se ona posmatra. Pritom ovde ne mislim samo na široko rasprostranjenu klasifikaciju muzike na žanrove

³ Više o samoj praksi porodične slave koje je nedavno upisana na Uneskovu Reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva videti na <http://nkns.rs/popis-nkns/slava/>, 10.12.2014.

(npr. rok, klasična, džez i dr.)⁴ već i na načine na koji je sami njihovi slušaoci doživljavaju. Naime, čest je slučaj drugačijeg određenja nekog izvođača ili grupe i njegovog svrstavanja u različite žanrovske koševе. Ne postoji skup karakteristika uz pomoć kojih bi bilo sa sigurnošću moguće reći da li je, na primer, grupa *Stranglers* pank ili novi talas. Takva vrsta kategorizacije je isključivo stvar pojedinačnog doživljaja samog žanra (pank, novi talas), a samim tim i nekog izvođača (u ovom slučaju bend *Stranglers*). Problem muzičkog određenja se usložnjava ukrštanjem različitih muzičkih, ali i kulturnih uticaja, kao što je to slučaj sa *world music* pojavom. Ukrštanje "tradicionalnih" motiva, melodija, sa modernim tehnologijama i postupcima obrade zvuka, dovodi do nastajanja nekog sasvim novog muzičkog oblika. Frit smatra da ne postoji nešto što je "kulturno čist zvuk" (Mellers, Martin 1989, *Preface*), ali postoji ono što ljudi percipiraju kao takav zvuk i upravo to je ono što muziku čini važnim analitičkim problemom.

Razmišljanje o muzici kao jednom od elemenata skupa koji bi mogao činiti nečiju nematerijalnu kulturnu baštinu, u prvi mah upućuje na razmišljanje o onome što se u okviru određene kulturne zajednice poima kao tradicionalna muzika. Označavanje konkretnog muzičkog oblika kao tradicionalnog ukazuje na to da se on posmatra kroz utiskivanje značenja (kao u napred navedenom primeru žanrovske klasifikacije), koja bi se u tom slučaju odnosila na karakteristike poput autentičnosti, izvornosti, postojanosti. Ove odlike se u datom kontekstu percipiraju kao važan identitetski marker određene kulturne zajednice koji, zajedno sa ostalim elementima, tvori esenciju svesti tog zajedništva. Trebalo bi napomenuti da nije neophodno da svi pripadnici date zajednice gaje tu vrstu pozitivnog (ili ikakvog) viđenja tradicionalne muzike, već da se radi o iskazivanju pojedinačnih preferencija i stavova, dok je dominantni diskurs taj kojim se određuju i uspostavljaju društvena pravila. Kada je o muzici kao nematerijalnom kulturnom nasleđu reč, dva ključna pitanja od kojih bi trebalo poći jesu pitanje prepoznavanja o čemu je već bilo reči i pitanje autentičnosti. Naime, da bi neki muzički oblik mogao biti viđen kao deo kulturne baštine, njime se mora pre svega ukazivati na posebnost u odnosu na druge, odnosno isticati autentičnost zajednice o kojoj je reč. Autentičnost može biti iskazana na različite načine. U kontekstu muzike, moguće ju je ispoljiti putem jezika na kome se određena pesma izvodi, tema o kojima se peva, način muzičke izvedbe, dostupnosti muzike, kao i njene upotrebe na specifičan način (Ristivojević 2014, 60-61). Identifikacija koja se odvija kroz određene muzičke prakse, može se odnositi na kolektivni, ali i na individualni identitet. Muzičari svesno ili nesvesno kroz svoju muziku iskazuju pripadnost određenoj sredini, govore o stvarima koje ih okružuju, svom svakodnevnom životu, iskustvima koja doživljavaju i slično. Samim tim uspostavlja se svojevrsna

⁴ Za analizu kulturne kategorizacije na primeru muzičkih žanrova v. Žikić 2009.

identifikacija prema sredini u kojoj žive i to za određenu grupu ljudi postaje deljeno iskustvo. U tom smislu može biti reči o lokalnoj autentičnosti iskazanoj putem muzike što se, prema Regevu, odnosi na značenje koje je za tu muziku proizvedeno za one koji ga tumače i veruju u njegovu realnost (v. Regev 1992).

Za ilustraciju povezanosti između konkretne lokalne sredine i muzike poslužiću se primerom *Festivala kulture mladih Srbije* i grada Knjaževca⁵. Ova urbana manifestacija sa višedecenijskom tradicijom predstavlja spoj različitih umetničkih oblika (muzika, poezija, film, teatar, likovne umetnosti i dr.), međutim, tokom samog istraživanja i razgovora sa ispitanicima, muzika se postavila u prvi plan, bilo da su se organizatori programa, mediji i publika pozitivno ili negativno izjašnjavali oko aktuelne programske šeme festivala. Iz takvog odnosa informanata (organizatori festivala, mediji, posetioci) prema muzičkom programu odnosno načinu biranja učesnika, moguće je pročitati i uočiti veliki značaj muzike kako za sam festival tako i za identitet lokalne sredine. Uprkos tome što muzički program festivala ne čine samo folklorni sastavi, već i rok i pop muzičari, neafirmisani ali i oni sa zavidnim muzičkim karijerama, informanti dele sličan stav da je svakako reč o manifestaciji koja umnogome određuje sliku samog grada (opet bila ona pozitivna ili ne), ali i njih samih. Jedna od ispitanica to na vrlo otvoren način iskazuje tako što za festival vezuje period svoje mladosti, kao i ranijeg života grada te ga u potpunosti doživljava u pozitivnom svetlu:

"Pa prvo, to je deo mog odrastanja, mog detinjstva i ja sam odrasla uz podatak i činjenicu da u mom rodnom gradu...doživela divna iskustva, imala priliku da vidim zaista divan program, i zato što je u vreme festivala, grad živeo...i zato što je bilo puno ljudi sa strane, zato što su se dešavale neke prekrasne scene...na Timoku, na vodi je bila scena, na centru...i to zaista svima nekako menja raspoloženje, i najava i dešavanje nekog velikog...i za ove pojmove, malu sredinu, takav festival je bio zaista nešto veliko".

Mišljenje većine itervjuisanih ispitanika jeste da ovaj festival predstavlja nešto veliko i značajno za sam grad, kao i okolinu i da je po tome Knjaževac prepoznatljiv, što samim tim može značiti da se ova manifestacija može tumačiti kao vid autentičnosti samog grada koja je prepoznata od strane njegovih stanovnika (dakle deljena predstava). Stoga sledi da iz njihove perspektive, jedna ovakva manifestacija predstavlja i određuje njih same kao Knjaževčane

⁵ Istraživanje muzike kao nematerijalnog kulturnog nasleđa na primeru *Festivala kulture mladih Srbije* sprovedeno je tokom jula 2014. godine u Knjaževcu. U istraživanju su učestvovali studenti treće godine Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu: Jelena Ćuković, Milica Basorović, Nina Zdravković i Nikola Bogdanović, na čemu im se ovim putem zahvaljujem.

u odnosu na *druge*, odnosno održava predstavu o njihovoj lokalnoj kulturnoj specifičnosti i deljenom identitetu. Bez obzira na činjenicu da muzički program obuhvata i rok koncerte, kao i koncerte popularne muzike, što u javnom diskursu nije prepoznato kao oblik kulturnog nasleđa, predstava o značaju festivala je istovetna kako kod starijeg, tako i kod mlađeg dela populacije koji ga percipiraju kao "nešto njihovo", "nešto što drugi nemaju u takvom obliku" što može da ukazuje na razumevanje i doživljaj festivala kao nematerijalne kulturne baštine.

Zaključak

U radu je sagledana muzika kao vid nematerijalnog kulturnog nasleđa iz antropološke perspektive. Naglašavajući značaj koji ima u svakodnevnom životu, koncept muzike nije bio posmatran kao gotov proizvod, već kao sredstvo uz pomoć kojeg ljudi grade predstave o svetu u kojem žive, o drugim ljudima i kulturnim sredinama, a naposletku i o sebi samima, kako bi se pokazalo na koji način ova kategorija može biti tretirana kao nematerijalno kulturno nasleđe iz antropološke perspektive.

Kada se koncept muzike razume i posmatra kao sredstvo kulturne komunikacije i konstruisanja identiteta, bilo da su oni individualni ili grupni, muzika postaje značajan fenomen u svakodnevnom životu ljudi. Ukoliko ljudi počnu da se identifikuju sa konkretnim muzičkim oblikom, muzika samim tim počinje da figurira kao simbol određenog identiteta, simbol nečega što grupa ljudi doživljava kao "njihovo", sa čim se rado poistovećuju, što čini predstavu o jednoj vrsti deljenog identiteta, skupu odlika, misli, kao i ideje o zajedništvu. Samim tim, moglo bi se reći da muzika može biti posmatrana kao nematerijalno kulturno nasleđe onda kada je ljudi kao takvu shvate, bez obzira na to o kojoj vrsti muzike je reč.

Literatura:

- Cohen, Sara. 1993. Ethnography and Popular music studies. *Popular Music* 12 (2): 123-138.
- Connell, John and Chris Gibson. 2004. *Sound Tracks. Popular music, identity and place*. London: Routledge.
- Lukić-Krstanović, Miroslava. 2005. Čitanje popularne kulture: muzičke scene u ideološkom prometu. *Etnologija i antropologija: stanja i perspektive*, ZbEI SANU 21. Beograd: 187-199.
- Mellers, Wilfrid and Pete Martin. 1989. "Preface". In: *World music, politics and social change*, ed. Simon Frith, Manchester University Press.

- Regev, Motti. 1992. Israeli Rock or A Study in the Politics of 'Local Authenticity'. *Popular Music* 11:1-14.
- Ristivojević, Marija. 2014. *Beograd na "novom talasu". Muzika kao element konstrukcije lokalnog identiteta*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Shepherd, John. 2003. "Music and Social Categories". In: *The cultural study of music: a critical introduction*, eds. Martin Clayton, Trevor Herbert, Richard Middleton, 69-79. Routledge.
- Žikić, Bojan. 2009. "Za šta su dobri žanrovi? Deljenje, razgraničavanje i razvrstavanje u strukturalnoj i kognitivnoj antropologiji na primeru muzičke kulture". U: *Strukturalna antropologija danas. Tematski zbornik u čast Kloda Levi-Strosa*, ur. Dragana Antonijević, 326-361. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Žikić, Bojan. 2011. "Kulturni identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe. Uvod u istraživanje i preliminarni rezultati". U: *Kulturni identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe*, ur. Bojan Žikić, 7-25. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.

Primljeno: 17.11.2014.

Prihvaćeno: 19.12.2014.

Marija Ristivojević

MUSIC AS INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

Intensive cultural contacts and the increased mobility of people on a global level over the last few decades have influenced the formation and dispersion of the idea that globalization unfavorably and necessarily influences the survival of local cultural identities. This initiatives for the conservation of intangible cultural heritage can be viewed in the context of emphasizing the importance of recognizing and preserving differences in all spheres of culture. As music is one of the means of communication and identification among both individuals and communities on different levels, it is my intent to – within the framework of anthropological theory – view the aspects based on which music can be recognized as a kind of intangible cultural heritage.

Key words: music, cultural identities, authenticity, cultural communication, intangible cultural heritage, anthropology.